

## PREDHOVOR

Vážení slovenčinári, kolegovia, žiaci, rodičia a priatelia slovenčiny,

po dvoch rokoch intenzívnej práce vám predkladám *Kompendium slovenčiny - príručku pre žiakov, učiteľov, rodičov a priateľov vyučovania slovenského jazyka*, lingvisticky orientovanej knihy, ktorá obsahuje komplexné učivo zo slovenského jazyka v rozsahu základnej a strednej školy, s niektorými presahmi k vysokoškolskému vyučovaniu slovenčiny. Námetom na vznik Kompendia boli predovšetkým moje skúsenosti z vyučovania slovenského jazyka na základnej, strednej i vysokej škole. Výraznou inšpiráciou boli a sú moji študenti, ktorí chceli vedieť o jazyku viac, než predpisujú oklieštené školské vzdelávacie programy a klasické výklady v učebniciach. Určite bol závažným podnetom aj nedostatok vhodného učebného materiálu, ktorý si učitelia či žiaci skladajú z viacerých publikácií alebo internetových zdrojov. Takýto spôsob práce spôsobuje, že si učitelia musia robiť dôkladné prípravy, aby kompenzovali nedostatky platných učebníc. Žiaci sú potom takto získané poznatky nútení zapisovať a vyučovanie sa vracia do prednáškového spôsobu vyučovania a spoznávania jazyka prostredníctvom memorovania.

Zámerom príručky je osobitne pomôcť študentom maturitných ročníkov, keďže maturitné otázky i maturitné testy obsahujú lingvistické úlohy. Študenti stredných škôl poznatky o jazyku na základe stále dominujúceho vyučovania literárnej zložky predmetu často považujú za druhoradé. Dozaista aj preto, že sami slovenčinári veľakrát nemajú dostatočnú časovú dotáciu, a tak nevenujú pozornosť jazyku, čo je v dobe, keď je komunikácia nosnou zložkou života v spoločnosti, závažným nedostatkom. V príručke sa preto snažím osvetliť jazyk ako neoddeliteľnú a často dôležitejšiu zložku predmetu slovenský jazyk a literatúra. Študent má šancu pripraviť sa formou samoštúdia tejto knihy na odpoveď z jazykovedy, ktorá by nebola iba výsledkom abstraktného memorovania. Verím však, že aj literárne zameraných kolegov presvedčím o tom, že jazyk musí byť stredobodom pozornosti aj na stredných školách.

Kompendium poskytuje užitočné poznatky o vyučovaní jazyka dokonca aj študentom vysokých škôl, učiteľských smerov, ktorým naznačuje metodologické i didaktické problémy učenia slovenčiny.

Príručka je rozdelená do 10 kapitol. Začína sa všeobecnou, no nosnou témou, na ktorú sa často zabúda. Je ňou komunikácia. Práve tá je základom, zámerom a príčinou vyučovania akéhokoľvek jazyka. Obchádzanie komunikačného vyučovania jazyka vedie k tomu, že komunikačné kompetencie žiakov sa znižujú, hoci ich teoretické vedomosti sú na primeranej, štandardnej úrovni. Po tejto dôležitej kapitole nasleduje systémové radenie poznatkov o jednotlivých jazykových rovinách. Takéto radenie je ustálené aj v štátnom vzdelávacom programe, ale aj v platných učebniciach. Systémové radenie jazykových rovín je navyše logické z hľadiska

poznávania jazyka, preto sa roviny v príručke navzájom nekrižia, ako sa to v rámci špirálového spôsobu vyučovania realizuje v učebniciach pre základné školy. V radení týchto kapitol som teda uprednostnil klasický prístup. Avšak, na mnohých miestach výkladu o jednotlivých jazykových rovinách pripájam aj informácie a javy, ktoré prenikajú za hranice danej roviny. Oproti zaužívanej tradícii som medzi jazykové roviny zaradil aj oblasti, ktoré sa zväčša nezaraďujú do rovín jazyka – textovolingvistickú a štylistickú „rovinu“. Textovej syntaxi sa v štátnych vzdelávacích programoch venuje minimálna a obmedzená pozornosť, hoci by sa prostredníctvom tejto roviny dali poňať témy, akými sú text, tvorenie textu z hľadiska nadväznosti, logika textu, čitateľská gramotnosť a pod. Preto túto kapitolu spájam aj s javmi, ktoré súvisia so vznikom textu ako najvyššej jazykovej jednotky. Pridávam aj relatívne nové, no potrebné podkapitoly o intertextovosti a kritickom myslení, ktoré sa v školských výkladoch zvyčajne nerozvíjajú, hoci sú charakteristickými javmi súčasnej komunikácie, ako aj pohľad na text z hľadiska textovej lingvistiky.

Princípy často spomínaného čítania s porozumením a čitateľskú gramotnosť rozvíjam prostredníctvom niekoľkých modelových analýz položiek z rôznych druhov testov, ktoré majú pomôcť žiakom uchopiť spôsob riešenia celoslovenských textov. Súčasťou tejto kapitoly sú aj všeobecné rady na písanie testov, ktoré každý rok opakovane zverejňujem na internete a v iných médiách.

Významnou zložkou vyučovania jazyka je aj spoznávanie jeho histórie. Preto príručka v osobitnej kapitole obsahuje výstižný a prehľadný sumár historických medzníkov jazyka od veľkomoravskej misie po súčasnosť. Sú doložené aj ukážkami textov v slovenčine z jej jednotlivých vývinových fáz.

Rozsiahlou kapitolou je časť o štylistike jazyka, ktorú zaraďujem medzi jazykové roviny z rovnakého dôvodu, ako ostatné jazykové roviny: štylistický rozmer jazyka taktiež tvorí systém, takisto ovplyvňuje systém jazyka a výraz samotnej komunikácie. Kapitola poukazuje na to, že súčasné štylistické (slohové) útvary a žánre sú zriedkavo štylisticky čisté, čo spôsobuje charakter súčasnej diskurzívnej a intertextovej komunikácie, ktorá sa vyznačuje variabilitou. Poukazujem na to, že text sa málokedy dá zaradiť iba do jedného štýlu, do jedného slohového postupu. Napriek tomu uvádzam typické prototypové znaky funkčných jazykových štýlov, slohových postupov a útvarov, pokúšajúc sa prepájať poznatky zo štylistiky s jazykom. Hoci som štylistiku vyčlenil do osobitnej kapitoly, nesmie to odvrátiť pozornosť od toho, že jazyk a štylistika sa musia vyučovať integrovane, ba som toho názoru, že štylistika a text ako taký (nie iba umelecký) by mal byť prirodzeným východiskom vyučovania gramatiky a pravopisu. Napriek tomu, že sa sloh v školskej praxi spája predovšetkým s neliterárnymi útvarmi, včlenil som do tejto lingvistickej kapitoly aj prototypové vlastnosti literárnych žánrov, ktoré sú povinnou súčasťou vyučovania na základnej i strednej škole. Chcel by som zdôrazniť prívlastok *prototypové*, čo znamená, že sú uvedené základné

a najčastejšie znaky štylistických útvarov. Nepokúšal som sa o vyčerpávajúce definície, keďže slohové útvary sa v súčasnosti vyznačujú takou mierou dynamiky, že je ťažké jednoznačne zachytiť ich presné a vyčerpávajúce vlastnosti.

Z novších a v tradičných učebných textoch nespomínaných javov štylistiky a textovej syntaxe je autorský zámer, teda rozmer textu, ktorý súvisí s tým, čo chce jeho autor vo vzťahu k adresátovi dosiahnuť. (V prvej kapitole o komunikácii zase otváram tému komunikačnej stratégie.) Na záver štylistickej kapitoly uvádzam a analyzujem kritériá na opravu slohových prác, ktoré vychádzajú z pedagogických dokumentov, a tiež rady na písanie maturitných slohov.

Poslednou, ale veľmi dôležitou, je kapitola o jazykovej kultúre, ktorá uzatvára moje zámery ukázať jazyk ako živý organizmus a zaujímavý fenomén, ktorý nesmie byť iba prostriedkom jazykových rozborov stále pretrvávajúcich vo vyučovaní (aj pod vplyvom požiadaviek v pedagogickej dokumentácii) najmä v situácii, keď naň vplyva množstvo faktorov a dynamicky sa mení a prispôsobuje používateľom. I keď som v príručke vychádzal z oficiálnych jazykových noriem, ktoré sú zachytené vo viac-menej zastaranej kodifikácii, upozorňujem aj na liberálnejší prístup k posudzovaniu spisovnosti a nespisovnosti (ak funkčnosti) slovenských výrazov v dobe, ktorá podlieha výrazným komunikačným zmenám a požiadavkám. A tie nemusia mieriť vždy iba k poškodzovaniu spisovnej slovenčiny. Teda charakterizujem aj iný, pragmatickolingvistický pohľad na posudzovanie jazykových výrazov, ktorý sa v školskej praxi v didaktickej snahe o „čistú“ slovenčinu ignoruje.

Príručka, ktorú vám predkladám, sa má líšiť od klasických učebných textov a podobných príručiek. Vychádza z povinných štátnych vzdelávacích programov, no v mnohých témach ho presahuje s cieľom ponúknuť modernejší prístup k vyučovaniu jazyka. Hoci je určená aj žiakom, obsahuje kritické poznámky k vyučovaniu a nastaveniu vyučovania slovenčiny, ktoré nemajú byť prístupné len učiteľom, príp. dospelým čitateľom. Želám si, aby sa aj žiak aktívne zaujímal o to, ako sa slovenčina vyučuje a ako sa má či nemá vyučovať. Takéto postrehy, pridanú hodnotu mojej práce, uvádzam v poznámkach na okraj, ktoré sú graficky vyčlenené. Okrem postrehov k nesprávnemu spôsobu vyučovania naprávam aj mýty o vyučovaní slovenčiny, ktoré sa dlhodobo aplikujú vo výkladoch, hoci sú teoreticky nesprávne alebo nesprávne pochopené. Počas svojej praxe som postrehol veľa takýchto chýb, preto dúfam, že bude ich odhaľovanie prospešné aj pre učiteľov.

Základom príručky je komunikácia, komplexný prístup, relativizácia ustálených, zastaraných a konzervovaných (konzervatívnych) definícií, zrozumiteľnosť a dostatočná konkrétnosť výkladov, námety na rozmýšľanie o jazyku či metodická pomoc pre začínajúcich učiteľov, alebo aj pre učiteľov, ktorí nevyučujú materinský jazyk. Príručka je vhodná aj pre rodičov, ktorí sa so svojimi deťmi učia a chceli by si osviežiť vedomosti zo slovenčiny ešte z ich žiackych

čias. Ak niekto z uvedených adresátov nájde vďaka tejto knižke motiváciu na ďalšie spoznávanie jazyka, bude naplnený ďalší cieľ môjho autorského zámeru.

Chcel by som sa poďakovať recenzentom tejto príručky, ktorí svojimi pripomienkami zvýšili hodnotu môjho textu a inšpirovali autora k ďalším myšlienkam o jazyku. Kompendium venujem drahej kolegyni, kamarátke a slovenčínárke Mgr. Gabriele Kratochvílovej, ktorá mi vo voľnom čase pomáhala editovať text, ale hlavne mi poskytovala okruhy na témy, ktoré trápia pedagogickú obec a žiakov. Naším spoločným cieľom bolo to, aby učitelia mali „prvú pomoc“ pri vyučovaní slovenčiny v jednej ucelenej a dostupnej publikácii. Prostredníctvom Kompendia chcem vzdať úctu a poďakovanie pánovi Prof. PhDr. Jurajovi Dolníkovi, DrSc., ktorý mi ako prvý navrhol napísanie jazykového diela, ale najmä za to, že natrvalo ovplyvnil môj pohľad na jazyk, lingvistiku a jazykovú kultúru.

Kompendium venujem aj neformálnemu združeniu slovenčinárov a priateľov slovenčiny, ktoré funguje na FB pod názvom *Spoločenstvo učiteľov a priateľov slovenčiny*. Jeho členovia boli mojou inšpiráciou vďaka mnohým konštruktívnym, priateľským a odborným diskusiám, ktoré v skupine vedieme.

Slovenčinári, žiaci a priatelia slovenčiny verím, že sa ciele tejto publikácie naplnia a aj prostredníctvom nej zmeníme pohľad na slovenčinu. V neposlednom rade možno postupne ovplyvníme aj spôsob jej vyučovania, ktorý je vinou nesprávneho nastavenia pedagogických dokumentov nevhodný pre moderné vyučovanie jazyka v 21. storočí.

Na akékoľvek pripomienky z vašej strany sa budem tešiť, pretože autormi mojej príručky a podnecovateľom mojich aktivít v prospech vyučovania slovenčiny sú predovšetkým šíritelia a používatelia slovenčiny.

PhDr. Ján Papuga, PhD.  
E-mail: janpapuga@gmail.com  
FB: Ján Papuga  
Web: <http://janpapuga.sk/>

### **Zoznam skratiek:**

HV - hlavná veta

napr. - napríklad

pl. - plurál

s. - strana

sg. - singulár

TC - tematický celok

VV - vedľajšia veta